

«Üht korralikku filmitööstust meie väikeses Eestis ellu kutsuda, no kas teate...»

Kui filmimees Theodor Luts ühe korraliku filmikompanii tegemise ideele tollase majandusministri Mihkel Punga juurde toetust otsima läks, sai ta esialgu külma duši osaliseks. Minister teatas: «Üht korralikku filmitööstust meie väikeses Eestis ellu kutsuda, no kas teate...» Luts on meenutanud: «Seletasin filmi tähtsust rahvakasvatuslikust seisukohast, lisades, et filmi kaudu on võimalik meie rahvuspropagandat kanda ka kaugematesse maakolgastesse. Jutustasin, kuidas Kaitseliidu rändkino oli näidanud piiriäärsetes küldes «Noori kotkaid» ja kuidas selle tulemusena eriti noorte keskel oli rahvuslik iseteadvus tõusnud. See kõik ei aidanud, filmitööstust Eestis peeti võimatuks!»

Lutsu sooviks oli olnud läbi suruda riikliku filmikeskuse loomine. Tema arvutuste põhjal oleksid aparaat, laboratoorium ja muu vajalik läinud riigile maksma umbes 250 000 krooni. «Helifilmile üleminek ei olnud niisama lihtne. Juba ülesvõtte heliaparatuur üksinda maksis 50 000 - 60 000 krooni, kõnelemata muudest lisakuludest, mis kaasusid helifilmi valmistamisega,» on ta hiljem meenutanud. «Päikese laste» tegemise aegu riigikogust vastust ei tulnudki. Nii tuli Lutsul Eesti esimene helifilm riigi abita teoks teha.

Seetõttu tekkiski Lutsul mõte, et ehk oleks võimalik teha film koos soomlastega - seeläbi oleks Soome saanud samuti oma kulusid vähendada ja eestlased oleksid saanud oma filme Soomes levitada. Helsingis võttis Eesti esindajad Suomi Filmi OY kontoris vastu ühisuse peadirektor Erkki Karu. Viimasele rääkis Luts ühistöö plaanist: «Mina võiksin Eestis teha tummfilmi, millele Soomes sünkroniseeritaks heli juurde. Oma tummfilmis laseksin näitlejail loomulikult kõnelda käsikirjas ettenähtud teksti, et siis hiljem suuliigutused vastaksid dialoogile. Selliselt valm istatud film ile lisataks siis hiljem eesti- ja soomekeelne kõne juurde». Erkki Karu oli selle mõttega nõus ja kohe asutigi tegutsema. Büroosse kutsuti ka ajakirjanduse esindajad, räägiti neile kokkulepitud plaanist ning sõnumid sellest saadeti järgm isel päeval ka ajalehtedele.

Peaosalised Estoniast ja Koplast

Tallinnas esitati Päevalehe ärijuhile (direktorile) Friedrich Uibopuule ettepanek teha helifilm, mille peaosas oleks Päevalehe iluduskuninganna. Iluduskuningannadega oli filme ennegi tehtud ja ka Luts otsustas sama rada minna. «Päevaleht korraldas Eestis aeg-ajalt iludusvõistlusi, kus siis meie kaunemaid tütarlapsi krooniti missideks. 1930. aastal toimus järjekordne iludusvõistlus ja siis tekkis mul mõte, kas mitte kroonitud missi kasutada oma järgmises filmis, mis ka reklaamiliselt oleks mõnevõrra uudsust juurde andnud,» kirjeldab ta New Yorgis ilmunud ajalehes Vaba Eesti Sõna, mis avaldas tema filmialased mälestused joonealuse sarjana «Pilte eesti filmiajaloost» 1957. aasta suvel.

Eesti Ajalugu

26,27,28,29,30,31,32,;

Eesti Draamateater
Teater Vanemuine
Estonia teater
Eesti Rahvusballett
Noorsooteater
Rakvere Teatrimaja
Teater

Pärast mõningaid läbirääkimisi nõustus Päevaleht lõpuks filmi teatud summaga finantseerima. «Kui siis varsti seejärel «Päevalehes» ilmus sõnum, et valitav iluduskuninganna esineb Theodor Lutsu uues helifilmis «Päikese lapsed» peaosas, tuli toimetusse kaunitest tütarlaste pilte nagu Väandrast saelaudu,» kirjeldab Luts Vaba Eesti Sõnas. Aga üks väiksemaid osi lubati filmis ka teistele missivõistluses osalejatele. 1932. aasta 21. juunil krooniti iluduskuningannaks Koplis elanud sihvakas 21-aastane brunett Nadežda Peedi-Hoffmann - klassikaliste näojoontega iludus, iseloomult isegi veidi kõrk. «Leidsime kõik, et ta ülimalt hästi sobib vampi ossa ja vastavalt tema Jseioomujoontele muutsime ka mõnevõrra käsikirja.»

Seejärel alustati teiste näitlejate otsimist. Meespeaosas oleva kunstniku rolli kutsus Luts Estonias Erhard-Voldemar Esperki (pärast nime eestistamist 1935. aastal Ants Eskola; eesnime Ants kasutas ta juba filmimise ajal). Kunstniku abikaasa otsimine võttis aga aega, kuni Luts silmas ühes Estonia balletis sellele tüübile vastavat inimest. Luts ei suutnud teda hiljem leida, kuid Eskola abiga tuvastati, et see peab olema preili Elfriede Lepp-Strobel.

Filmivõtetega alustati 6. augustil. Varem polnud see võimalik - 31. juulil toimus Brüsselis Miss Maailma valimine, milles osales esmakordse Eesti esindajana ka värske Miss Estonia. «Suurema osa ülesvõtteid tegime Keila-Joa kose ümbruses, kus oli filmile sobiv maastik,» tutvustas Luts filmi valmimist Vaba Eesti Sõnas 1957. aastal. «Samas leidsime ka idüllilise majakese noorpaarile. Soolotantsud, mida pr. Strobel tegi, lavastas minu abikaasa koos Elsa Joalaga. Mõlemad olid õppinud plastikat ja nende Laban-Wiegmanni stiil sobis filmile hästi. Nii tantsis meie peaosaline kõrgel rannakaljul, olles vaimustatud looduse avarusest, rändavatest pilvedest ja päikesesärast. Kui tuli aeg, mil vamp ta mehe Pärnu meelitab, et end «maalida» lasta, ja kui mees lubatud ajaks ega ka sünnipäevaks tagasi ei jõudnud, oli see jällegi tants, mille kaudu ta kõneles loodusele oma kurbusest ja südamevalust.»

Lutsu viimane film Eestis

Filmis laulis Elfriede Lepp ka Tärnpu laulu «Tasa, tasa, tuulekene». Näitlejal ei olnud eriti lauluhäält olnud ning algul keeldus ta üldse laulmast. Lõpuks saadi näitlejatar siiski nii kaugele, et ta oli nõus viiuli saatel laulma, kuid viis, mida ta sõnadele kaasa laulis, oli kusagilt mujalt ja pani pealtnägijad naerma. Hiljem Soomes filmi sünkroniseerides laulis Tärnpu laulu lindile üks Eesti kutseline lauljatar.

Luts kirjeldab sealsamas Vabas Eesti Sõnas, et raskusi oli ka iluduskuningannaga, kellel ei olnud näitlejaandi ning lisaks sellele oli ta üsna flegm aatiline - stseenid said lõpuks tehtud ränga tööga. Ega muugi filmimisega seonduv kerge olnud: filmimisse tehti mitu pausi, kuna probleeme tekkis vihmaajal ja pilves ilma, aga ka iluduskuninganna

Nadežda Peedi-Hoffmanni tujude tõttu. «Meie lühikese Pärnus viibimise kestel oli meie diiva nähtavasti juba põhjalikult jõudnud järele uurida teiste suurte filmitähedate kombeid ja hakkas siis neid ka kohe praktiseerima. See oli võrdlemisi aegaviitev ja tüütu meile kõigile. /.../ Ei jäänud muud üle, kui olime sunnitud värske «filmistaari» osa kärpima. Film üldjoon kannatas küll veidi selle all, kuid polnud midagi parata,» on Luts meenutanud.

Viimased võtted tehti 27. augustil Rannamõisas. Kui film oli lõpuks valmis monteeritud, sõitis Luts Soome. «Kutsusime mõni nädal hiljem eesti näitlejad Helsingisse filmile sisse rääkima. Stseenides, kus oli tarvis rohkem eestikeelseid hääli, aitasid kaasa Helsingi Eesti Seltsi liikmed.» Helindamine ei kulgenud siiski veatult, hiljem on nii mõnigi filmispetsialist märkinud, et looduseski räägivad tegelased lausa häirivalt märgatava ruumikajaga (muide, hiljem kimbutas sama häda ka «Viimset reliikviat»). «Päikese lapsed» jäi ühtlasi viimaseks Lutsu filmiks Eestis. Seejärel jäigi ta Soome ja oli seal 12 aastat, kuni 1944. aastani. 1936. aastast oli ta Suomi Filmi peaoperaator. Edasi siirdus ta koos abikaasa Aksellaga Rootsi ja 1946. aastal Brasiiliasse. Seal tegeles Luts peamiselt filmiaparatuuride maaletoomisega, kuid tegutses ka mängufilmioperaatorina ning tegi koos abikaasaga reklaam- ja dokumentaalfilme. Lutsu unistus Eestis riigi toel tegutsevast filmistuudiost sai aga teoks alles pärast seda, kui ta ise juba Soome oli kolinud.

Kinotegelane, ohvitser ja tantsuõpetaja

Theodor Luts (1896-1980), kirjanik Oskar Lutsu noorem vend, kasvas üles Palamusel, õppis Simuna kihelkonnakoolis ja Tartu kaubanduskoolis, 1914-1918 Pihkvas ja Peterburis kommerts-koolis. Samuti on ta õppinud Tartu ülikoolis keemiat ja majandust ning käinud ka Tallinna sõjakoolis. Vabadussõjas osaledes (võitles muuhulgas ka Kuperjanovi partisanide pataljonis - toim) jõudis ta suurtükiväeohvitseri auastmeni, kuid edasisele karjäärile ohvitserina pani piiri sõjaväes saadud seljavigastus.

Huvituses filmikunstist, omandas ta sellealased teadmised Pariisis ja Berliinis. Seejärel asutas Luts 1927. aastal Tartus ettevõtte Tartu Filmiühing, mis hiljem sai nimeks Siirus-Film ja Th. Lutsu Filmiproduktioon. Samal aastal valmis mängufilm «Noored kotkad», mis oli Eestis filmi alal üks esimesi suuremaid ettevõtmisi - täispikk tummfilm. Film kujutab vabadussõda, kus kolm tegelast võitlevad vaenlasega ja sunnivad nad taganema, hiljem leiavad endale kallima ning algab noore riigi ülesehitamine.

Luts oli edukas ka dokumentaalfilmide alal - kümneosaline «Kas tunnend maad...», «Ruhno» ning «Meie läänerannik ja saared» - ning jäädvustas kaitseväge tegevust ja igapäevaelu («Noorsõduri esimesed päevad», samuti edukas õppefilm «Gaas! Gaas! Gaas!»). Luts proovis koostööd teha ka välismaiste filmiettevõtetelega - Eesti esimene helifilm «Päikese lapsed» valmiski aastal 1932 koostöös Soome ettevõttega Suomi Film. Kokku on Lutsu nimele kogunenud üle polesaja filmi.

Luts huvi ka tantsimisest. Pariisis ja Berliinis õppis ta selgeks mitmed toleaegsed moeantud ning avas Tartus koos oma abikaasa Aksellaga tantsukursused. Sellele vaatamata osutus filmihuvi tugevamaks ning koos asuti Eesti filmimaailma rikastama.

Film suvisest armukolmnurgast

Theodor Luts ise on kirjeldanud filmi sentimentaalse loona noore maalikunstniku ja tema naise suvitamisest. «Kõne-laulu-helisuurfilmi» (nagu tollal öeldi) «Päikese lapsed» puhul ongi tegu romantilise suveromaaniga - maalikunstnik Arno tuleb tantsijatarist kaaslaste Heljaga kaunile pankrannikule maalima, tema kaasa tantsib loodusvaadetest inspireerituna. Paar elab õnnelikult nagu muinasjutus, kuni ühel päeval satub nende lähedusse autodel grüünesse saabunud bravuurne seltskond, kelle hulgas on ka noor vampnaine - rikas preili Margot, kes asub Arnot võrgutama ja meelita ta kuurordielu nautima. Helja jääb oma kaaslast igatsema. Tekib armukolmnurk, kus Arno peab oma tunnetes selgusele jõudma ning valima kahe naise vahel. Siivselt valib ta oma senise armastatu ja nende leppimine lõpeb laulu saatel: «Nende aardeks kalleimaks on ikka õrnus ääretu - õnnelikud päikese kaks last.» Luts oli nii filmi režissöör, operaator, monteeri ja ka produtsent. Filmi stsenaariumi kirjutas Luts koos abikaasa Aksellaga. Filmi episoodides võib näha Miss Estonia 1932 võistlusest osavõtjaid, Rahel Olbrei tantsutruppi Estoniast ja Pärnu suvitajaid. Muusika kirjutas Soome helilooja ja laulja Georg Malmsten, kes laulis filmi tunnuslaulu ise sisse ka eesti keeles.

Stsenarist, režissöör ja filmikriitik Jaak Lõhmus kirjutab 2008. aastal ajakirja Teater.Muusika.Kino artiklis «Kuidas valmis «Päikese lapsed»», et filmi tegemine läks maksma umbes 25 000 - 30 000 krooni ja seda finantseerisid Miss Estonia konkursi korraldanud Päevaleht, Theodor Lutsu filmiproduksioon, Soome filmittevõtte Suomi-Filmi ning Pärnu linn ja kuurordivalitsus. Mitmed võtted on tehtud Kosel pangaomaniku Klaus Scheeli mõisas. Suurem osa stseene tehti aga Pärnus. Filmiti ka Keila-Joal, Tallinnas, Pirita kandis ja Rannamõisas. Paviljonivõtteid filmis ei kasutatud.

Filmilint ilmutati ning monteeriti Tartus Theodor Lutsu Filmiproduksioonis. Filmi hääle sissereäkimine ja sünkroniseerimine toimus peaosatäitjate, Helsingi eesti seltsi liikmete ja Soome muusikute osavõtul oktoobris 1932 Suomi Filmi helistuudios - «Päikese lapsed» saigi teoks tänu koostööle Soome ettevõttega, mille helistuudios filmi helindati, sest Eestis vastav kogemus puudus. 1930. aastal oli küll valminud Konstantin Märskä ja Boris Jaanikose helindatud film «Kuldämblik», kuid selle heli oli salvestatud plaatidele ja heli sünkroniseerimisega filmi näitamisel oli tõsisemid probleeme.

Eesti esimese helifilmini jõuti 24 aastat pärast seda, kui Eesti pinnal valmis esimene kindlalt teada olev dokumentaalülesvõte - nimelt filmiti 1908. aasta 30. aprillil, kuidas Rootsi kuningas Tallinna saabus (muide,

Eesti esimene paikkino, Tartu Illusion, oli selleks ajaks juba avatud - toim). Järgmine eestikeelne helimängufilm «Elu tsitadellis» valmis aga (peamiselt majanduslikel põhjustel) alles 15 aastat hiljem.

«Päikese lapsed» sai nii kiitust kui ka kriitikat

3. novembril 1932 kinos Modern toimunud esilinastuse järgsetes arvustustes 1932. aasta novembris (Soomes esilinastus film esialgsetele plaanidele vaatamata alles 2002. aasta novembris - toim) oli nii kiitvaid kui ka laitvaid hinnanguid. Kiideti suurepäraselt tehnilist poolt ja operaatoritööd, muusikat, ilusaid loodusvaateid. Kriitika alla sattusid aga käsikirja ja režii ning ka näitlejate väljendusoskus. Kriitik Edgar Sein kirjutab Uudislehes 5. novembril: «Neljapäeva õhtul oli kino Modernis Th. Lutsu uue filmi «Päikese laste» esietendus. Sellele pidulikule sündmusele oli publiku tung äärmiselt suur. /.../ Esietendus jättis publikusse nähtavasti keskmise mulje.»

Üldiselt ennustas aga Sein filmile edu. Theodor Lutsu nimetab ta energiliseks inimeseks, kellel on algatusvõimet ja ka ärilisi kalduvusi - ta suutvat oma ettevõtte enam-vähem tasuvateks muuta. Filmi sisu kohta ütleb Sein, et «ülesvõtte on hästi õnnestunud. On tabatud palju ilusaid perspektiive, meeoleolusid ja gruppe. Isegi liikuvust on ohtralt, mille puuduse all isegi paljud välisfilmid kannatavad. Näitlejad on pandud mängima niivõrd, kui antud osa seda lubab».

Samas pöörab ta tähelepanu puudustele käsikirjas ja nõrgale dialoogile, näiteks armukolmnurga meesosalise Arno lahkumine teda võrgutanud Margotist: «Kus sa lähed?» - «Ma lähen ära.» - «Aga sa ju armastad mind?» - «Ei.» - «Noh, mine siis pealegi.» Või teisal: «Vaata, kui ilus maastik!» - «Jah, kui ilus.» Filmi lõpuosa jääb Seini arvates aga üldse psühholoogiliselt põhjendamatuks - võib jääda mõistetamatuks, mis toimub «Päikese laste» tegelaste hinges.

«Näeme ilusaid maastikke, Keila-Joa kaunist koske mitmes variatsioonis, näeme Rannamõisa paeranda ja Pärnu supelranda sealse suvise kihava eluga,» märgib kirjanik Juhan Jaik pärast esilinastust Postimehes. «Lutsul on suured kogemused maastikufilmimise alal ning hea maitse sel alal pälvib suurt kiitust sellegi filmi puhul. Muidu aga film veel välismaa helifilmide tasemele ei ulatu. Alul sündmustik on katkendlik ning alles pika aja järel märkad, kust algas intriigi-joon.» Mitmed stseenid olid Jaiki arvates välja mängitud ebaõnnestunult, näiteks merele üksi sõudma läinud Margoti uppumise ja Arno poolt päästmise stseen, millest nende armuafäär alguse saigi, mõjus tema arvates tragikoomiliselt. Tõepoolest - armuleek puhkes nende vahel kõigest paar minutit hiljem rannaliival. Ka filmis nähtav tudengite seltskondlik väljasõit poleks pidanud Jaiki sõnul nii üksikasjalik olema.

Arno, Helja ja Margot: kolm erinevat saatust

Filmi «Päikese lapsed» peaosas mänginud Ants Eskola (1908-1989) sai

teatrisõpetaja juhuse läbi koolipõlves, kui avastas, et talle meeldib laval olla ja ühtlasi kedagi teist mängida. Enne kutselise näitlejana lavale jõudmist õppis ta pärast Tallinna reaalkooli lõpetamist riigi kunsttööstuskoolis Günther Reindorffi graafikaklassis, kuni 1925. aasta sügisest pärast edukaid vastuvõtukatseid Estonia õpperühma pääses, kunstikooli pooleli jättis ja kutseliseks näitlejaks hakkas. Kuni 1941. aastani esines ta peamiselt sõnalavastustes ja ooperikoomikuna. Peagi tegi ta endale nime ka lauljana. Just tema on muuhulgas plaadile laulnud «Viljandi paadimehe», «Paula, sul on poisipea» ja «Puujala polka».

Sõjaaja veetis ta väidetavalt kaasnäitleja Kaarel Karmi (nooremale põlvkonnale enim tuntud kui apteeker filmist «Suvi») ülekuulamisel antud negatiivsete ütluste tõttu Venemaal vangilaagris. Seal 1946. aastal vabanenuna asus ta taas teatritööle ning tema nimele kogunes Rakvere teatris, Estonias, Draamateatris ja Noorsooteatris, kus ta tegi 1983. aastal ka oma viimased rollid, sadu osatäitmisi. Samuti on ta mänginud enam kui 30 filmis nii Eestis kui ka mujal Nõukogude Liidu stuudiotel. Teda võib näha näiteks filmides «Vallatud kurvid», «Mis juhtus Andres Lapeteusega?», «Don Juan Tallinnas», «Briljandid proletariaadi diktatuurile», «Kõrboja peremees» ja «Karge meri». Tema tuntuimad filmiroolid on ilmselt Kaval-Ants («Põrgupõhja uus vanapagan») ja härra Maurus («Indrek»). Eskola esimese ja viimase filmirolli vahele jääb pea 50 aastat, teatrirollide vahele ligi 60. Oma teatri- ja filmikarjääri lõpetas ta ise, kui tundis, et tervis hakkab liikumist piirama.

1909. aastal Narvas sündinud Elfriede Lepp alustas tantsuõpinguid sünnilinnas Arthur Sommeri stuudios. 1929. aastal pääses ta Estoniasse Rahel Olbrei balleti õpperühma, tantsis Estonia laval aastani 1939 ja esines ka kabareedes. Ehk seal jäigi ta silma oma aja ühele tuntumale muusikule ja orkestrijuhile Kurt Strobelile, kelle orkester mängis näiteks Tallinna ühes nooblimas lokaalis Dancing Palace Gloria, Vanemuise teatri restoranis ja Estonia teatri valges saalis ning keda peetakse üheks olulisemaks džässis maaletoojaks Eestis. Filmimise ajaks kandiski ta juba Elfriede Lepp-Strobeli nime.

1939. aastal, kui Hitler sakslasi kodumaale kutsus, lahkus ta Strobelite perekonna liikmena Saksamaale. 1949. aastal siirdus paar edasi Austraaliasse ning seal töötas Lepp-Strobel karakter- ja rahvatantsuõpetajana. Ta suri Adelaide'is 2000. aastal.

Eesti esimese tõelise filmidiiva Nadežda Peedi-Hoffmanni saatus kujunes aga veidi keerulisemaks. Sündinud oli ta 1911. aastal Tomskis kooliõpetajate - volgasakslasest isa ja Siberi eestlasest ema - abielust. Eestisse jõudsid ema ja tütar alles 1921. aasta paiku. Siingi sai Nadežda venekeelse hariduse ja venepärase kasvatuse ning lõpetas missivalimiste eel Tallinnas vene gümnaasiumi. Eesti keelt rääkinud ta aktsendiga ja see tekitas meedias isegi küsimuse, kas see on ikka õige, et Eestit esindab missivalimistel Brüsselis venelanna. Ei aidanud seegi, et tema tädi, ema õde Wilhelma Ida Emilie Pedy (sünnijärgselt Helma Peedi) oli olnud oma surmani 1910. aastal riigivanem Konstantin Pätsi abikaasa.

Nagu filmis, jäi Peedi-Hoffmann ka päriselus silma skandaalsete

juhtumistega. Omaaegses kollases ajakirjanduses räägiti pikalt tema kirklikust romaanist 13 aastat vanema Pärnu linnanõuniku Roman Mathieseniga, kellega ta oli tutvunud Pärnus filmivõtetel. Mathiesenile allusid linna hoolekande- ja tervishoiuosakond ning vaesemate aitamiseks loodud Ühisabi. Ei läinud kaua aega, kui Mathiesen sai süüdistuse linna raha raiskamises (linnakassa puudujääk olevat ulatunud ligi 12 000 kroonini) ja vekslite võltsimises, raha olevat aga kulunud just armuafäärile Nadeždaga. Lõpuks saatis kohus ta neljaks aastaks vanglasse. Pikemaks ajaks üksi kaunitar ei jäänud. Peagi leidis ta koos emaga Otepää kandis suvitades uue austaja - luuletaja August Alle. Seekord oli mees temast juba 21 aastat vanem. Ka vanglast vabanenud Mathiesen asus neiut uuesti piirama. Oodatud õnne need afäärid viimasele sõjaseelsele missile ei toonud. Ka filmides ei jõudnud ta rohkem mängida, kopsutuberkuloos viis ta elavate kirjast 1938. aasta mais, viis ja pool aastat pärast «Päikese laste» esilinastust.

Ants Esperk ja Elfriede Lepp-Strobel filmivõtetel. Peaosalised Nadežda Peedi-Hoffmann ja Ants Esperk võtetel Keila-Joal.FILMIMAS: operaator ja lavastaja Theodor Luts, Elfriede Lepp-Strobel, Nadežda Peedi-Hoffmann ja Ants Esperk võtete vaheajal Türisalu klindi all. Filmi reklaam tollastes ajalehtedes. (Repro)

TEKST: MARTIN MUMMA FOTOD: AJALOOARHIIV (EAA), RAHVUSARHIIVIFILMIARHIIV (EFA), RIIGIARHIIV (ERA), ÕHTULEHE ARHIIV (ÕL), REPROD